

УДК 904 (477)

Лугова О. С.

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ У м. БЕРЕЖАНИ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯХ

У статті розглядаються археологічні дослідження на території міста Бережани та його околицях. Представлено сучасний стан та перспективи подальшого вивчення бережанських пам'яток археології.

Ключові слова: пам'ятка археології, місто Бережани, археологічні дослідження, перспективи вивчення.

The article reviews the archaeological researches on the territory of Berezhany and its surroundings. Also presents the modern status and possibilities of the next study of archeology monument in Berezhany.

Keywords: archeology monument, Berezhany town, archaeological researches, possibilities of the next study.

Історія міста Бережани, згідно писемних джерел, розпочинається із 1375 р. Однак, окремі відкриті теки місцевого «підземного архіву» засвідчують перебування та тривале проживання давніх людей на цій території ще в добу палеоліту [10, с. 7].

Перші зафіксовані археологічні дослідження у м. Бережани здійснив український археолог Юрій Полянський в 1927 р., який виявив три «сліди найдавнішого населення ... Це були три стоянки, місця постою ловців мамонтів з так зв. оріняцької доби: одна на схилі гори Лисоні, друга на східному березі ставу в місці «за рікою», третя – в першій цегельні. Знайшли на тих стоянках кістки тварин, багато крем'яних ядрищ, готове крем'яне знаряддя (різакі, шкребла) і багато дрібних відпадків з ядрищ, що вказує на існування палеолітичної кременярської робітні на схилі Лисоні, приблизно 40 тисяч років тому». Так охарактеризував перші знахідки про перебування та діяльність давніх людей в околицях м. Бережани професор Ярослав Пастернак у статті «Праісторичні та ранньоісторичні пам'ятки Бережанщини», що опублікована у книзі «Бережанська земля» в 1970 р. [2, с. 3].

Узагальнив та систематизував інформацію про ці перші археологічні об'єкти Бережан доби пізнього палеоліту відомий тернопільський археолог Ігор Герета, який локалізував чотири пам'ятки археологічної спадщини. Бережани I зафіксована на лівому березі Золотої Липи, на схилі гори Звіринець. Під час досліджень тут зібрано нуклеуси, різці, пластини, скребок та інше. Бережани II також знаходиться на лівому березі Золотої Липи. В 1920-х роках у лесових відкладах віднайдено нуклеуси, пластини, відщепи та кістки тварин. Бережани III – на території цегельного заводу, в кар'єрі якого у 1920-х роках виявлено різноманітні вироби з кременю: нуклеуси, пластини та відщепи [1, с. 82-83].

Пам'ятка місцевого значення Бережани IV – стоянка та поселення пізнього палеоліту (40–10 тис. років тому) та раннього залізного віку (I тис. до н. е.) відкрито у 1971 році геологом Андрієм Богуцьким в урочищі Глинище на лівому березі Золотої Липи під час робіт із впорядкування берега бережанського озера. На глибині 6-7 метрів виявлено фрагменти крем'яних знарядь праці давніх людей [1, с. 83]. У 1987 р. Бережанський загін Тернопільської експедиції ІСН АН УРСР проводив охоронно-рятувальні роботи за зводом пам'яток історії та культури на теренах нашого краю під керівництвом Леоніда Мацкевого. Тоді ж на цьому об'єкті проведено додаткові обстеження, в результаті яких виявлено крем'яні знаряддя праці, відщепи та уламки посуду. Кутовий різець-скребок, скребло, скобель були аналогічними до знайдених артефактів Андрієм Богуцьким і продатовані періодом пізнього палеоліту, а фрагменти посуду із домішками

рожевого шамоту – добою раннього заліза [5, с. 2]. Цей археологічний об'єкт на сьогоднішній день є пам'яткою місцевого значення, охоронний № 1922.

У 1980 році український археолог О. Ситник продовжив археологічне вивчення нашого краю та виявив на горі Сторожисько стоянку Бережани V. Пам'ятка розташована у північних околицях міста на вершині платоподібного підвищення правого берега Золотої Липи. Дослідження цієї стоянки тривали у 1980–1983 та 1987 рр. За цей час віднайдено близько 200 виробів середнього палеоліту, з яких 27 знарядь праці: скребла-ножі, гостроконечники, леваллуазькі вістря, ножі, скобелі, скребки і т.і. Віднайдені знаряддя, не зважаючи на підйомний характер, загалом добре збереглися. Ці артефакти засвідчили, що люди перебували тут на межі середнього (150–40 тис. років тому) та пізнього палеоліту (40–10 тис. років тому). На думку О. Ситника, леваллуазька техніка, зафіксована під час досліджень, має риси «перерозвиненої» пластинчасто-стрільчастої індустрії та датується «фінальним етапом мустьєрського часу на межі переходу до пізньопалеолітичної доби» [14, с. 174-177.] Цей археологічний об'єкт має статус пам'ятки місцевого значення, охоронний № 1216.

Наступним об'єктом уваги археологів стала гора Лисоня, яка вперше досліджувалася у 1927 р. Юрієм Полянським. Після цього археологічні дослідження цієї місцевості призупинилися на тривалий час [2, с. 3]. Наступне археологічне вивчення цієї визначної місцевості здійснювалось аж у 1982 р. тернопільським археологом Олександром Ситником, який виявив тут палеолітичну стоянку, що отримала назву Бережани VI. У 1983-1987 рр. провадилось подальше вивчення цього археологічного об'єкта. Пам'ятка локалізована на лівому березі річки Золота Липа, близько 3 км від південно-східних околиць міста, в кар'єрі із видобутку каменю біля вершини гори Лисоня [15, с. 3, 11].

Площа пам'ятки Бережани VI становить близько 1 га, яка тривалий час розорювалася, а на сьогоднішній день – вже не використовується як сільськогосподарські угіддя. Під час досліджень виявлено велику кількість підйомного матеріалу в ході поверхневого обстеження території пам'ятки та дрібні уламки археологічних матеріалів на глибині до 0,35 м. В культурному шарі виявлено окремі фрагменти палеолітичних крем'яних відщепів та пластин, що вкриті білою патиною. На основі віднайдених артефактів пам'ятку продатовано епохою середнього (150–40 тис. р. до н. е.) та пізнього палеоліту (40–10 тис. р. до н. е.). Стоянці Бережани VI надано статус пам'ятки місцевого значення, охоронний № 1919 згідно розпорядження Представника президента України № 148 від 25.06.1992 р. [7, с. 1–2].

У 2007 році спільна експедиція співробітників Обласної інспекції охорони пам'яток історії та культури та ДП «ОАСУ «Подільська археологія» О. Дерехом, В. Струганець, І. Саківським та В. Бірчаком працювала на території Бережанщини і виявила ще два об'єкти археологічної спадщини в околицях гори Лисоня – поселення Посухів I та Посухів II. Ці дві пам'ятки археології продатовано епохою раннього залізного віку. Обидва об'єкти мають статус щойно виявлених пам'яток, охоронні № 1523, № 1524 згідно наказу управління культури Тернопільської ОДА № 16 від 27.01.2010 р.

Меморіально-пошукове підприємство «Доля» при Львівській обласній раді спільно із ДП «НДЦ «ОАСУ Подільська археологія» Інституту археології НАН України (м. Тернопіль) та ТОО ВГО «Закінчимо війну» здійснили ексгумаційні роботи на території гори Лисоня у серпні 2017 р. Причиною цих робіт стало виявлення останків вояків періоду Першої світової війни в кар'єрі з видобування каменю. В результаті проведення робіт встановлено, що це двохшарове санітарне спільне поховання 50-60 вояків австро-угорської, німецької та російської [12; 13]. Але роботи мали лише ексгумаційний характер і не мали наступного продовження.

Пам'ятка Бережани VII – це залишки стоянки та поселення часів пізнього палеоліту (40–10 тис. років тому) й енеоліту (IV–III тис. до н. е.). Локалізується вона у

північних околицях міста, на правому березі річки Золота Липа. Виявлена та досліджена у липні 1987 р. Бережанським загonom Тернопільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР (далі – ІСН АН УРСР) під керівництвом Леоніда Мацкевого та при співпраці Миколи Демидюка, який розпочав вивчення цього об'єкту ще у червні цього ж року. Загальна площа, на якій проводились роботи, становила 7500 м². Загалом в результаті спільної роботи виявлено 94 археологічні знахідки: жовно, два нуклеуси, 20 відщепів, 24 пластинчастих сколи, 40 уламків кременю, 4 уламки ножів, скребок кінцевий на відщепі, скребок-скобель та різець кутовий [5, с. 1].

Наступного року вивчення цієї пам'ятки продовжувалось Бережанським загonom Тернопільської експедиції ІСН АН УРСР під керівництвом Леоніда Мацкевого. На цьому об'єкті виявлено 37 артефактів (відщепи, скребки, різці, різчики, ножі, рубляче знаряддя та ін.) пізнього палеоліту та скребок і ніж часів енеоліту [6, с. 3, 11]. Пам'ятка археології згідно Наказу МКТ від 15.09.2010 р. № 706/0/16 10 охоронний № 1286-Т та занесена до Державного реєстру пам'яток України місцевого значення [11].

Також ця ж експедиція у 1987 р. виявила залишки стоянки часів пізнього палеоліту (40–10 тис. років тому) у східних околицях міста, на схилі балки лівого берега р. Золота Липа, що зараз відомі як пам'ятка Бережани VIII. На площі 1200 м² віднайдено призматичний нуклеус, два рублячи знаряддя, уламки та відщепи [5, с. 1]. У 1988 р. після повторного дослідження об'єкта перелік знахідок поповнився двома макропластинами та двома відщепами [6, с. 3, 11]. На сьогоднішній день, це вже пам'ятка археології місцевого значення, охоронний № 1921.

Наступним етапом археологічних досліджень у м. Бережани стала робота Галицької археологічної експедиції відділу археології ранніх слов'ян Інституту археології НАН України спільно з Інститутом археології ЛНУ ім. І. Франка, яка у 2004–2006 рр. досліджувала археологічні пам'ятки на берегах річки Золотої Липи (на території Львівської та Тернопільської областей). Дослідження здійснювалось в рамках проекту «Бурштиновий шлях» за маршрутом Майдан Гологірський–Дунаїв–Жуків–Бережани–Котів–Старий Литвинів–Завалів–Яргорів–Золота Липа [17, с. 61–62]. Результатом роботи цієї експедиції у нашому місті стало відкриття трьох пам'яток. Бережани X – залишки поселення комарівсько-тшинецької культури в північних околицях міста на лівому березі р. Золота Липа. Бережани XI – поселення комарівсько-тшинецької та черняхівської культур у південно-східних околицях на лівому березі р. Золота Липа. Бережани XII – поселення голіградської культури в південних околицях міста на лівому березі р. Золота Липа [18, с. 30–34]. Ці об'єкти є одними із найновіших за часом виявлення, але мають статус пам'яток місцевого значення, охоронні № 1570, № 1571, № 1572.

Бережанський замковий комплекс, пам'ятка архітектури XVI ст. (охорон. № 641/1), є найбільш перспективнішим об'єктом для археологічного дослідження у м. Бережани. У 2016 р. в процесі підготовки проектної документації на реставрацію замкової каплиці Державним підприємством «Український регіональний спеціалізований науково-реставраційний інститут «Укрзахідпроектреставрація» проведено археологічні дослідження замкової території під керівництвом Богдана Строченя (ДП «НДЦ «ОАСУ Подільська археологія» Інституту археології НАН України (м. Тернопіль)). В ході робіт здійснено фіксацію об'єктів та залягання культурних шарів при під час закладання геологічних шурфів. В результаті цих досліджень не виявлено цінних артефактів пов'язаних з історією замку, окрім коронного соліда 1660 р. Це зумовлено обмеженою територією дослідження [16, с. 146–147].

У 2017 р. археологічні дослідження залишків північно-східного замкового бастиону здійснювалось Марією Ягодинською, директором Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини. В ході розкопок

вдалося зафіксувати елементи дерев'яної конструкції валу. На думку М. Ягодинської, виявлені дерев'яні конструкції схожі на давньоруські кліті, що слугували основою земляних валів. Завдяки виявленому фрагменту поліхромної миски з характерним полив'яним розписом дослідниця датувала спорудження валу XVII ст. [16, с. 148–149].

Окремі археологічні дослідження проводились і в околицях Бережан. У 2007 р. Науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України (далі – НДЦ «РАС» ІА НАНУ) проводила археологічні розвідки на території проектування об'єкта «Автомобільна дорога державного значення М-12 Стрий-Тернопіль-Кропивницький-Знам'янка на ділянці обходу міста Бережани у Тернопільській області». Під час цих робіт виявлено десять об'єктів культурної спадщини – вісім пам'яток археології, одне місцезнаходження археологічного матеріалу та одне ймовірне місцезнаходження пам'ятки. Три пам'ятки локалізовано в межиріччі Нараївки та Золотої Липи на північно-східних околицях с. Лісники, яке згідно адміністративного поділу належить до м. Бережани.

Курганна група з п'яти насипів Лісники I розташована на північний схід від кафе при дорозі М-12 Стрий-Тернопіль-Кропивницький-Знам'янка. Курганна група з двох насипів Лісники II розташована на північний схід від курганної групи I. Курганна група з 9 насипів Лісники III розташована північний схід від курганної групи II. Особливості топографічного розташування курганів, їхні розміри та результати досліджень подібних пам'яток у цьому регіоні можуть бути підставою для віднесення виявлених насипів до поховальних споруд доби ранньої бронзи (культура шнурової кераміки, кін. III – поч. II тис. до н.е.) або доби середньої бронзи (комарівсько-тщинецька культура, XVI – XIII ст. до н.е.). Можливо, окремі насипи можуть належати до більш пізніх періодів – доби пізньої бронзи або ранньоскіфського часу [8, с. 16-20; 9, с. 257]. Пам'ятки Лісники I та Лісники II мають також статус пам'яток місцевого значення, охоронні № 1594 та № 1595.

У 2017 р. НДЦ «РАС» ІА НАНУ здійснила повторне обстеження території, що відводиться під майбутню дорогу згідно внесених змін у проектну документацію. В результаті цього виявлено четверту курганну групу з двох курганних насипів на захід від північно-західної околиці села Лісники, в лісовому масиві міжріччя Нараївки та Золотої Липи – Лісники IV. Виявлені кургани належать до старожитностей доби бронзи (культури шнурової кераміки і комарівсько-тщинецька, кін. III–II тис. до н.е.). Окрім цього, здійснено уточнення локалізації курганної групи Лісники III щодо нової проектною документації та зафіксовано ще два нових кургани. Під час повторного обстеження уточнено локалізацію об'єкта стосовно нового варіанту проходження траси автодороги та виявлено ще два нових кургани – №№ 10-11¹ [19, с. 8, 10-13].

Представлені вище археологічні пам'ятки, на жаль, поки-що в повній мірі не відтворюють процес освоєння території міста давніми людьми та основні напрямки діяльності наших далеких пращурів на світанку людської історії. На сьогоднішній день найперспективнішими об'єктами в плані комплексних досліджень є Бережанський замковий комплекс XVI ст. та гора Лисоня. Бережанський замковий комплекс – унікальна фортифікаційна споруда Галичини, будівництво якого розпочав коронний гетьман Микола Синявський у 1534 р. [3]. Історія цієї твердині овіяна багатьма легендами, правдивість яких підтвердили б або ж остаточно спростували б археологічні дослідження.

Гора Лисоня є одночасно пам'яткою археології та воєнної історії. Її формують палеолітична стоянка, два поселення раннього залізного віку, місце бойових дій та поховання середини серпня–жовтня 1916 р., місце бойових дій червня 1919 р. Ця місцевість двічі ставала ареною кровопролитних боїв у серпні–жовтні 1916 та червні 1919 рр. та місцем перемоги українського війська [4, с. 4-23]. В сучасних українських

¹ Інформацію надала Зоя Ільчиниш – м.н.с. НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАНУ.

реаліях надзвичайно важливо провести дослідження пам'яток археології та пам'яток української воєнної історії періоду української національної революції 1917-1921 рр.

Джерела і література

1. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині Кам'яного віку / АН УРСР, Ін-т сусп. наук; [І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевой та ін.; редкол.: О. П. Черниш (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1981. – 308 с.
2. Бережанська земля: історико-мемуарний збірник/ упоряд. В. Лев. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: комітет “Видавництво Бережани”, 1970. – 878 с.
3. Бережанський замковий комплекс. – URL: <http://diaz.org.ua/index.php/ua/pam-iatky-arkhitektury-zapovidnyka/pam-iatnyku-natsionalnoho-znachennia/29-berezhanskyi-zamkovyi-komplkeks-zamok>
4. Лисоня: сторіччя звитяги / Упоряд. Б. В. Луговий, О. С. Лугова. Тернопіль: ТЗОВ «Тернограф», 2016. – 192 с.: іл.
5. Мацкевий Л. Г. Звіт про роботи в Тернопільській області по Зводу пам'яток у липні 1987 р.: Рукопис. – Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини. – 1988. – 2 с.
6. Мацкевий Л. Г. Звіт про роботу в Шумському і Бережанських районах в складі Тернопільської експедиції ІСН АН УРСР 1988 р.: Рукопис. – Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини. – 1989. – 24 с.
7. Облікова картка об'єкта культурної спадщини. Стоянка Бережани VI. – Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини. – 2013. – 2 с.
8. Осаульчук О., Милян Т., Павлів Д. Звіт про археологічні розвідки у смугі проектування автодороги в обхід міста Бережани Тернопільської області у 2007 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – НД 2008: АВ-1.
9. Пастернак Я. Археологія України. – Торонто, 1961. – 781 с.
10. Пастернак Я. Ті, що розкрили підземний архів. Пам'яті видатних археологів України // Терем. Проблеми української культури. Україна на досвідку історії. 1962. № 1. С. 7–12.
11. Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення Тернопільської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. – URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245082884&cat_id.
12. Працівники меморіально-пошукового підприємства «Доля» віднайшли масове поховання полеглих у Першій світовій війні. – URL: <https://dolya.lviv.ua/pratsivnyky-memorialno-poshukovoho-pidpryemstva-dolya-vidnajshly-masove-pohovannya-polehlyh-u-pershij-svitovij-vijni>.
13. Про перепоховання останків тіл учасників боїв на горі Лисоня у 1916 р., ексгумованих у 2017 р., що відбудеться 19 червня 2018 року у м. Бережани. – URL: <https://bsr1653.gov.ua/news/1528876662/>.
14. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
15. Сытник А. Отчет о результатах научно-исследовательской работы по «Своду археологических памятников Тернопольской области УССР». 1987. – 26 с.
16. Строць Б., Ягодинська М. Перші археологічні дослідження Бережанського замку // вісник рятівної археології (Acta archaeologiae conservativae). – Львів: НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України, 2017. – Вип. 3. – 178 с.
17. Филипчук М. Основні підсумки археологічних досліджень слов'яно-руських пам'яток у Верхньому Подністрів'ї протягом 2000–2007 рр. // Археологічні дослідження межиріччя Вісли, Дністра та Тиси у 2000-2007 рр. – С. 61–75.
18. Филипчук М. Звіт про проведення обстежень археологічних пам'яток на узбережжі р. Золота Липа (Перемишлянський р-н Львівської області; Бережанський, Підгаєцький та Монастирський р-ни Тернопільської області) у 2006 р. // Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини. – 2007. – 134 с.
19. Чорновол Д., Ільчишин З. Звіт про археологічні розвідки в межах будівництва автомобільної дороги М-12 на ділянці обходу м. Бережани Тернопільської області у 2017 р. // НА НДЦ РАС ІА НАНУ. – 2018.